

заповідного фонду, місцезростань видів рослин, занесених до Червоної книги, та рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, оцінки стану популяцій зникаючих та рідкісних видів рослин і тварин, створення центрів штучного їх розведення, збереження генетичного матеріалу та здійснення заходів, що впливають з виконання зобов'язань України за міжнародними угодами тощо.

Отже, за умови такого фінансування, вирішення фундаментальних наукових проблем з питань дослідження та охорони національного біорізноманіття і надалі потребує жертовної праці вчених-ентузіастів, оскільки на подібні заходи передбачено у Бюджеті Мінекоресурсів України на 2001 рік лише 122,9 тис. грн.

Одним з пріоритетних завдань на межі тисячоліть вбачається підведення підсумку наукової спадщини, зокрема у сфері дослідження, охорони та примноження біорізноманіття. Частково вирішенню цих проблем присвячений цей тематичний випуск „Наукового вісника“, який зібрано і підготовлено до друку науковцями Ботанічного саду Українського державного лісотехнічного університету за сприяння Лісівничої академії наук України. В ньому пропонуються ґрунтовні наукові праці з питань стану біорізноманіття окремих районів, ландшафтів, об'єктів природно-заповідного фонду, ботанічних садів. Особливо актуальними є матеріали стосовно стану популяцій окремих видів організмів та їх адаптації в антропогенно зміненому довкіллі.

У статтях збережено авторський стиль і термінологію, методику подання і висновки з опрацьованого матеріалу.

Викладені матеріали будуть корисними для широкого кола науковців та практиків природоохоронної справи.

П.Р.Третьак
доктор біологічних наук,
академік Лісівничої академії наук України

П.С.Гнатів
кандидат сільськогосподарських наук,
старший науковий співробітник

ПРОБЛЕМА БІОРИЗНОМАНІТТЯ — ТРАДИЦІЇ І ПРІОРИТЕТИ

УДК 069.01

І.В. Делеган

Український державний лісотехнічний університет

І.В. Шидловський, Р.С. Павлюк

Львівський національний університет ім. І.Франка

ПРОФЕСОР БЕНЕДИКТ ДИБОВСЬКИЙ

Короткий біографічний нарис видатного вченого-дослідника біорізноманіття Східної Європи, який зібрав унікальні ботанічні, зоологічні колекції (моллюски, ракоподібні, комахи, риби, птахи, ссавці). Експонати зберігаються у Львові (скелет стеллерової корови), Києві, Варшаві, Москві, Петербурзі, Іркутську.

Delegan I.V.

The Professor Benedykt Dybowski

Brief biographical data of the famous scientist-researcher of the European and Siberia biodiversity are given. He gathered unique botanical and zoological collections (collections of mollusks, crustaceans, insects, fishes, birds and mammals), which are stored at L'viv, Kyiv, Warsaw, Moscow, St.Peterburg, Irkutsk.

Б. Дибовський, 1885 рік

Минуло 70 років з дня смерті великого біолога, професора Львівського університету, почесного мешканця Львова, першого дослідника оз. Байкал та прилеглого регіону, Бенедикта Дибовського (Benedykt de Nalecz Dybowski). Ким він був? Де йому встановлено пам'ятник? Чи є вулиці, названі на його честь? Врешті, що ми знаємо про нього? Достовірної інформації мало, оскільки історичні факти замовчувалися як за часів царської Росії, так і за часів СРСР.

Називали його по-різному — одним з перших екологів, натуралістом, зоологом, антропологом, орнітологом, іхтіологом, лікарем, філософом, мандрівником, великим гуманістом, вченим до мозку кісток, львів'янином, сибіряком, камчадалом, в'язнем, каторжним тощо. Згідно „Сибирской советской энциклопедии“ (1929) — професор Львівського університету, доктор зооло-

гії, а за „Большой советской энциклопедией“ (1972) — польський зоолог, член Польської академії наук. Водночас, у польському біографічному лексиконі (1948) зазначено — сибіряк, виходець з дворянського роду, одне з відгалужень якого в XVII столітті сягнуло Литви й пустило своє коріння на територіях Новгородщини, в районі Мінська та Смоленщини. В невеликому поселенні Адамчино, Мінської губернії, 30 квітня 1833 року й народився Дибовський. Бенедикт був третьою дитиною в сім'ї. Початкове виховання, разом з чотирма братами і двома сестрами, отримав у родинному (з боку матері Соломії) маєтку в Тонвах. Гімназію закінчив у Мінську. Понад усе любив природу. Ловити рибу з хлопчачими бігав з шести років, а на полювання, з батьком Яном, ходив з десяти років.

Пізніше (1851–1858 рр.) вивчав медицину в Дерптському (Тарту) університеті. Одночасно, за покликом серця, вроджений мисливець й заповзятлий рибалка слухав курс зоології. Захоплення виявилось настільки сильним, що свою першу наукову працю Б.Дибовський присвятив проблемам іхтіології. За високий її рівень двадцятирічний юнак отримав золоту медаль університету. Згодом, непосида й життєлюб, змушений був переїхати до Вроцлава (1857–1858 рр.), а потім — до Берліна (1858–1860 рр.), де навчався й займався науково-дослідною роботою пліч-о-пліч з видатними вченими — Х.Асмусом, К.Рейхером, І.Рейснером. За результатами дослідження партепогенезу Б.Дибовський 18.01.1860 р. захистив свою першу дисертацію й отримав диплом доктора медицини [1].

Водночас Б.Дибовський брав активну участь у патріотичному русі за незалежність Польщі. Бурхлива політична діяльність, ув'язнення і часті переїзди не завадили йому захистити (12.05.1862 р.) другу дисертацію, представлену у вигляді монографії про короноподібних риб Ліфляндії (Естонія) й отримати диплом доктора медицини та хірургії. Згадана наукова праця цікава тим, що в ній наведено детальну методику вимірювання риб, викладено принципи складання морфологічних описів та визначення родів і видів. Назви найбільш поширених видів риб дано не тільки латинською, а й десятима іншими європейськими мовами. Ця та дві попередні книги, опубліковані у Берліні, привернули до їх автора увагу професорів багатьох університетів. Ягелонський університет (м. Краків) першим запропонував Б.Дибовському кафедру зоології. Проте віденські урядовці відмовили йому у посаді, як політично неблагонадійному кандидату. Все ж таки, наприкінці 1862 року, Бенедикт Дибовський отримав посаду професора-адюнкта в Головній школі у Варшаві [2].

За участь у січневому повстанні 1863 року Б.Дибовський був засуджений до страти, але, завдяки заступництву відомих вчених, смертну кару замінено „позбавленням всіх громадянських прав, дванадцятьма роками каторжних робіт та конфіскацією майна і маєтків на користь держави“. Про це Дибовський довідався 30.07.1864 року на місці страти.

Вже через десять днів, по етапу, на возах і санях через Петербург, Москву, Нижній Новгород його везли до Тобольська, а пізніше в Дарасунію. Впродовж усього шляху до місця заслання Б.Дибовський вів наукові спостереження, безкоштовно лікував хворих, у тому числі й представників влади. Повсюдно до нього ставилися з великою повагою. Через два роки, в кінці 1868 року, завдяки підтримці генерала Б.Кукеля і начальника департаменту освіти в Сибіру Р. Мацка, каторгу замінили на поселення. Б.Дибовському було дозволено жити в селі Култук на пів-

денно-західному березі Байкалу. Найбільшу радість йому принесла можливість придбати мисливську зброю. Саме за допомогою останньої у нього з'явилася можливість полювати та здобувати різні види тварин для своїх колекцій. Так він став першим дослідником Байкалу. Щоправда, Академія наук у Петербурзі та Географічне товариство в Іркутську відмовили Дибовському у допомозі, посилаючись на абсурдність навіть самої думки про дослідження Байкалу. Проте, він на позичені гроші, за підтримки колеги Віктора Годлевського, у несприятливих умовах, при відсутності відповідних приладів, спорядження та одягу, розпочав власні дослідження. Як і передбачав Бенедикт Дибовський, фауна Байкалу виявилася напруженою багатотою. Так, окрім семи відомих на Байкалі видів моллюсків, він виявив ще вісімдесят вісім, серед яких понад сорок нових для науки. До того ж, з'ясувалося, що майже всі червононогі моллюски Байкалу — ендеміки. Частина із зібраних Дибовським моллюсків Байкалу зберігається в музеї Національного університету ім. І. Франка, у Львові, проте більшість з них була надіслана, для опрацювання, братові — Владиславу Дибовському [3].

Дибовським вперше, на глибині тисячу метрів, було знайдено величезну кількість різних видів ракоподібних з добре розвинутими органами зору. Серед кількох сотень ракоподібних не виявлено жодного цілкового сліпого виду. Вдалося описати біологію та спосіб життя байкальських тюленів. Знайдено цікаві види глибоководних риб.

Недовзі наукові відкриття стосовно Байкалу та його околиць визнали Географічне товариство у Петербурзі і висунуло кандидатуру Дибовського на золоту медаль. Завдяки цьому він отримав дозвіл на вільне поселення. Будучи лікарем, Б.Дибовський брав участь у численних експедиціях, які вивчали басейни рік Амур та Уссурі.

За короткий час Б.Дибовський заслужив повагу у місцевого населення. Слава про доброго лікаря доходила до найвіддаленіших поселень. Його однаково гостинно приймали як монгольські, так і китайські прикордонники. Без жодних перешкод він неодноразово відвідував Монголію та Китай. Окрім Байкалу, Б.Дибовський вивчав фауну Даурських степів і гірських лісів. На основі зібраних Дибовським матеріалів, професор В. Тачановський та інші польські орнітологи опублікували кілька десятків праць про птахів Сибіру. Зокрема, у двохтомній монографії В.Тачановського описано 431 вид птахів Сибіру, серед яких близько вісьмидесяти вперше описаних в регіоні й десятків нових для науки.

Не бажаючи дискредитувати членів академії, що раніше вивчали озеро Байкал (П.С. Паллас, Г.І. Радде, О.Ф. Міддендорф та ін.), Петербурзька Академія відмовилась опублікувати класичну монографію Б. Дибовського про байкальських бокоплавів. Тільки у 1874 році, завдяки втручання генерала Роданковського та фінансової допомоги відомого мецената Браневницького, зазначена праця вийшла в світ. У ній Дибовський описав 191 вид бокоплавів, з яких 185 були новими для науки. Близько трьох чвертей виявлених тоді байкальських видів — ендеміки. За великим рахунком, Байкал для науки відкрив Бенедикт Іванович Дибовський.

Широке розповсюдження результатів наукових досліджень, зростаюча популярність і вимоги прогресивних вчених Росії, Німеччини, Австрії та інших країн сприяли тому, що в червні 1877 року Бенедикту Дибовському повернули всі його титули, а восени, того ж таки року, він разом із звільненням В. Годлевським повернувся до Варшави. Тут йому пропонували зайняти по-

саду директора зоологічного музею та кафедру в Головній школі. Проте, у зв'язку з певною розбіжністю у поглядах та всесильним потягом до польових наукових досліджень, Дибовський прийняв рішення повернутися до Сибіру.

Вже знайомим маршрутом 27 грудня 1878 року він вирушив з Варшави у нелегку подорож. Багато колег Бенедикта Івановича не вірили, що він повернеться живим.

Далі шлях експедиції пролягав через Москву до Нижнього Новгороду, а звідти поштовими екіпажами до Іркутська. До Петропавловська Дибовський добрався 5 червня 1879 року. Окрім всього іншого він привіз з собою овець, свиней та кроликів. Приступивши до своїх службових обов'язків, Дибовський, як лікар і як дослідник, щорічно об'їздив увесь півострів. Чотири рази мандрував на собачих упряжках, один раз, влітку, — кіньми. Неодноразово бував на Командорських островах, та на Сахаліні.

На Камчатці, у ті часи, жили флегматичні, завжди добродушні камчадалі, енергійні коряки, кочові ламути, курили та алеути. Найбільше враження на Дибовського справило „...дики, допедавна язичницьке плем'я камчадалів...“, про яке він з величезною любов'ю пише в одному із своїх рукописів, відомому під назвою „Гідність і вірування камчадалських народів“, датованому 28.04.1886 роком.

Споконвіків аборигени жили у злагоді з природою, інтуїтивно дотримувалися оптимальних строків полювання і норм добування тварин, та й неспроможні були зашкодити природі.

Зібравши й опрацювавши матеріали Дибовський, у письмовій та усній формі неодноразово звертався до губернатора Камчатки з конкретними пропозиціями щодо строків полювання та обсягів добування мисливських тварин.

Іще під час перебування на Камчатці, в 1881 році Бенедикт Дибовський отримав низку пропозицій прийняти кафедру. Серед багатьох університетів були Московський, Петербурзький, Томський і Львівський. Прийнявши пропозицію останнього, Дибовський морським шляхом повернувся до Європи. У Львові, 24 грудня 1883 року він отримав посаду професора порівняльної зоології та анатомії. Одночасно він отримав право читати лекції з антропології, філософії та природознавства.

Приїхав Дибовський до Львова не з порожніми руками. В дарунок університету привіз зібрані в дорозі колекції, які розмістив в кафедральному музеї. Поповнення фондів музею та бібліотеки було святою справою для Дибовського впродовж всього його подальшого життя. До його приходу в музеї було всього 3300 експонатів, а на час його відставки, в 1906 році — 116465, не рахуючи кількох тисяч препаратів для роботи з мікроскопом; муляжів звірів було 105, стало — 4143, скелетів — 116, стало — 475. Бібліотека збільшилася з 180 до 2985 томів. В десятки разів зросла площа приміщень музею. Окрім того, природознавчі, антропологічні та етнографічні колекції, зібрані Дибовським й сьогодні є гордістю багатьох музеїв світу — Варшавського, Київського, Іркутського, Московського, Петербурзького та інших. Вже працюючи у Львові, в 1895–96 роках, Б.Дибовський, разом зі своїми учнями проводив наукову експедицію на острів Кресс та озеро Балатон.

Вийшовши у відставку, в 1906 році, Дибовський продовжував творчу наукову роботу. Займався систематизацією зібраних природно-наукових матеріалів, вдосконаленням теорії морфології видів. У його планах була іще одна експедиція на Байкал, та зашкодила Перша світова війна.

Трудився Бенедикт Дибовський до останніх днів свого життя. За кілька днів до смерті вносив правки до рукописів. Його наукова діяльність не обмежувалася систематикою та зоогеографією, чимало він зробив в галузі загальної біології, екології, теорії еволюції і мутації, опрацював складні питання порівняльної анатомії, філогенії, спадковості, будови організмів та антропології. Синсрок його публікацій, складений Й.Грохмальським, включає 175 робіт та 11 завершених рукописів. Вони присвячені зоології, зоогеографії, лімнології, етнографії Далекого Сходу. Вивчав він також озера заходу України, Польщі та Білорусі. Ботанічна колекція Дибовського включає 1500 видів рослин. Багату ентомологічну колекцію, яка нараховувала десятки тисяч екземплярів, Дибовський подарував П.П.Семьонову-Тянь-Шанському, котрий з 1889 року очолював Російське ентомологічне товариство.

Помер Бенедикт Дибовський 31 січня 1930 року у Львові. Поховано його з почестями на Личаківському цвинтарі. На жаль, в Україні немає жодного пам'ятника Дибовському. Однак, за зібраними ним колекціями, понад століття студенти Львова вивчають зоологію, а в будинку, який колись належав професору, сьогодні знаходиться дитячий екологічний центр, у якому, начеб виконуючи неписаний заповіт, ентузіасти прищеплюють дітям любов до всього живого, до всього того, чим жив Бенедикт Дибовський.

Література

1. Brzek G. Benedykt Dybowski. Zycie i dzieło. Polskie towarzystwo Ludoznawcze. Warszawa-Wroclaw. 1994. — 396 p.
2. Domaniewski J. Benedykt Dybowski. Panstwowe zaklady wydawnictw szkolnych. Warszawa. 1954. — 177 p.
3. Kuntze R. Benediktus Dybowski als Saugetierforscher. Zeitschrift für Saugetierkunde. Bd 7. 1932. — P.39—54.

УДК 630*272

В.І. Білоус

Уманська сільськогосподарська академія

ДО ІСТОРІЇ САДОВО-ПАРКОВОГО МІСТЕЦТВА УКРАЇНИ

Приводиться коротка історія створення училища садівництва на півдні Російської імперії, його переведення з Одеси в Умань, учбовий процес та програми для підготовки висококваліфікованих спеціалістів. ГУС було центром і школою для поширення садово-паркового мистецтва в Україні та Росії в XIX ст.

Bilous V.I.

Some aspects of a history of Gardening and park art of Ukraine

The brief history of creation of a school of a gardening in the south of Russia, his carry from Odessa in Uman', educational process and programs for preparation of the highly skilled experts is resulted. The Main Gardening School was the center for distribution of education with park art in Ukraine and Russia in XIX century.